

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KUR'AN TERCÜMELERİNE OSMANLI AYDINLARININ YAKLAŞIMI¹

Osman KARACAN²

Bülent YAŞAR³

Özet

Batı modernleşmesi açısından oldukça önemli olan Martin Luther'in, İncil'i Almancaya tercüme etme girişiminin bir örneği de Tanzimat'tan sonra Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi adımı ile Osmanlı modernleşmesinde yaşanmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra gündeme gelen Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi tartışmaları II. Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğunlaşarak devam ederken bu süre içerisinde çok sayıda tercüme çalışması da yapılmıştır. Hatta 1925 yılında TBMM'nin de gündemine gelen Kur'an'ın Türkçeye tercümesi meselesi, yapılan görüşmelerin neticesinde Kur'an'ın sağlıklı bir Türkçe tercümesinin yapılması fikri Meclis tarafından karar altına alınmış ve bunun için gerekli ödenek ayrılmıştır. Dönemin siyasi ve fikri konjonktüründen bağımsız olarak ele alınamayacak olan Kur'an'ın tercümesi meselesi, Osmanlı aydınları arasında yoğun tartışmalara konu olmuştur. Kur'an tercümesi konusundaki tartışmalarda temelde iki yaklaşım vardı. Bazı aydınlar Kur'an'ın fesahat ve belâgat açısından kesinlikle bir başka dile tercüme edilemeyeceğini savunarak Kur'an çevirilerine karşı çıkarken bazı aydınlar ise Arapça bilmeyen Müslümanların Kur'an'ı anlamaları için tercümenin zorunlu bir

- 1 Çalışmanın bir kısmı daha önce "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kur'an Tercümeleri ve "Türkçe Kur'an" Meselesine Aydınların Yaklaşımı" başlığıyla BİLSAM Kurtuba Akademi VIII. Uluslararası Kongre, "Toplum, Siyaset ve Ekonomi" (12-13 Ekim 2019) sempozyumunda sunuldu.
- 2 Dr. Tarih, <https://orcid.org/0000-0001-8250-1981>
- 3 Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-8990-4991>

ihtiyaç olduğu görüşünden yola çıkarak Kur'an'ın mutlaka tercüme edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu iki yaklaşımın periferisinde gelişen tartışmalar Osmanlı matbuatında geniş yer tutmuştur. Bu çalışmada Tanzimat'tan itibaren yoğun tartışmalara konu olan Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercümesi meselesine yönelik Osmanlı aydınlarının bakışı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Tercüme, Türkçe Kur'an, Osmanlı Aydınları, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet.

Giriş

Genç bir keşiş olan Martin Luther King (1483-1546), 31 Ekim 1517'de 95 maddelik tezini Wittenberg Şatosu Kilisesi'nin kapısına asması (Çalık, 2010:87) ile Hristiyan dünyasında süren teolojik tartışmalar yeniden alevlenmiş ve Batıda önemli sosyal ve siyasal değişimlere yol açmıştır. Luther'in bu girişimiyle Hristiyan dünyasında başlayan teolojik tartışmalar neticesinde Hristiyan kiliseleri bölünürken, mezhep savaşları ortaya çıkmış ve sınırlar değişmiştir. Teolojik tartışmaların sonucunda Papalık anlayışına karşı bireysel inanç üzerine kurulu yeni bir teolojik anlayış gelişirken döneme damga vuran önemli bir gelişme de Luther'in, İncili Almancaya tercüme ederek kutsal kitabın ulusal dillere tercüme edilebilmesinin yolunu açmasıydı (bkz. Erbaş, 2002). Bu adım ile kutsal kitabı ruhani din adamlarının elinde bir üstünlük vesilesi olmaktan çıkarmıştır. Modern düşüncenin gelişimi açısından oldukça önemli olan bu girişim din adamlarının kutsal kitap üzerindeki hâkimiyetini sınırlandırırken aynı zamanda okuryazar olan tüm kesimlere doğrudan kutsal kitap ile muhatap olabilme olanağı vermiştir. Bu sayede din adamlarının toplumsal gücü zayıflatılmıştır. Batıda önemli gelişmelere kaynaklık eden bu girişimin bir örneği de Tanzimat sonrası Osmanlı modernleşmesinde görülmektedir. Elbette Kur'an-ı Kerim, Tanzimat'tan önce de farklı dillere olduğu gibi Türkçeye de müteaddit defalar tercüme edilmişti. Ancak Tanzimat sonrasında yapılan tercüme döneminin siyasi ve fikri yapısından dolayı özellikle de II. Meşrutiyet

döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan tercümeleler ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Modernleşme düşüncesinin hızla Osmanlı düşünce dünyasına sırayet ettiği bir ortamda Osmanlı aydınlarının gündemine giren Kur'an tercümesi mevzusunun dönemin siyasi ve fikri atmosferinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. XIX. yüzyılda önemli bir değişim gerçekleştiren Osmanlı toplumunda din, merkezi bir konumdaydı. Bu nedenle Osmanlı toplumunda yaşanan fikri ve içtimai değişim doğrudan dini ve dindarları da etkilemiştir. Toplumsal alanda gerçekleştirilen inkılaplara karşı muhafazakâr toplumsal kesimler dine sığınırken aynı zamanda dini alanda yaşanan bu değişim muhafazakâr çevreleri teyakkuza geçirmiştir. Bu nedenle değişim yanlısı çevreler, muhafazakârların tepkilerini dengelemek için bir taraftan dini referanslar bulmaya çalışırken diğer taraftan eş zamanlı olarak dini düşünce üzerinde ulemanın egemenliğini sınırlandırmaya çalışmışlardır. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in ulusal dillere tercüme edilmesi girişimi hem fikri ve içtimai inkılaplara zemin hazırlaması hem de ulemanın dini düşünce üzerindeki hâkimiyetini sınırlaması anlamında mühim bir adımdır.

Müslümanların zihin yapıları ve fiilleri üzerinde din adına belirleyici olan en önemli kaynak Kur'an'dı. Kur'an Müslümanları fikri açıdan besleyen ana kaynaktı. Bundan dolayı Müslüman toplumlarda teoride ve pratikte bir değişim yaşanacaksa bu, dinin ana kaynağının göz ardı edilmesiyle mümkün olamazdı. Osmanlı toplumunda da değişim yanlısı çevrelerce bu durum dikkate alınmıştır. Özellikle Kur'an'ın tercüme edilmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Kur'an'ın tercüme edildiği ilk dönemlerde bu hususta dikkate değer tartışmalar yapılmamakla birlikte Osmanlı'da Türkçülük düşüncesinin etkâr-ı umumiyeye hâkim olduğu II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde Kur'an tercümesine dair önemli çalışmalar yapılmış ve bu konuda ciddi tartışmalar da yapılmıştır. Tanzimat ile başlayan Kur'an'ın tercüme edilmesi çalışmalarının II. Meşrutiyet döneminde yoğunlaşması ve Cumhuriyetin ilk yıllarında bir devlet politikası olarak benimsenmesi dönemi anlamak adına önemli girişimlerdir.

Tanzimat'tan sonra başlayan Kur'an tercümelemleri II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet ilk yıllarında ciddi bir aşama kaydetmesine rağmen bu çalışmaların fikri ve içtimai inkılaplara nasıl bir etkisi olduğunun yeterince değerlendirilmediği de ortadadır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen sürede basılan Kur'an tercümelemleri hakkında Osmanlı aydınlarının ve düşünce insanlarının görüşlerinin ele alındığı bu çalışmada aşağıda görüleceği üzere fikir hayatı üzerindeki etkisine dair çok az değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Tercümelemler hakkında yapılan değerlendirmeler daha çok teknik ve ilmi eleştirileri konu edinmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in insanlar tarafından okunması, üzerine düşünülmesi ve hayatlarına tatbik edilmesi için gönderildiği ayetlerde açık bir şekilde dile getirilmiştir (Kur'an-ı Kerim 38/29; 47/24; 54/17, 22, 32 ve 40.). Pek tabii olarak bir kitabın okunup onunla amel edilebilmesi için öncelikle o kitabın anlaşılması elzemdir. Okunup anlaşılmayan bir kitap ile amel edilemeyeceği gerçeğinden dolayı ilahi mesajın insanlar tarafından anlaşılması ilahi iradenin de talebiydi.⁴ Bu nedenle ilahi mesajı içeren Kur'an-ı Kerim'in muhatapları tarafından anlaşılması amacıyla onların diliyle gönderilmiştir.⁵ Aynı şekilde onu tebliğ eden peygamberler de gönderildikleri kavimlerin diliyle konuşmuşlardır. Peygamberlerin en önemli görevi aldığı ilahi mesajı en doğru şekilde insanlara tebliğ ve beyan etmektir. Bir başka ifade ile ilahi mesajı insanların anlayacağı şekilde açıklamaktır. Hz. Muhammed de Kur'an-ı Kerim'i insanlara açıklamak için gönderilmiştir. Burada Kur'an-ı Kerim'in nasıl açıklandığı/açıklanacağı tefsir konusu olması hasebiyle daha fazla detaya girmeden bir hususun altını çizmek gerekiyor ki o da gönderilen kitabın muhataplarının anlaşılmasının birinci hedef olduğu gerçeğidir.

- 4 Allah ayetlerde onun anlaşılması için "Muhakkak ki Biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık, üzerinde düşünüp öğüt alan yok mu?" gibi ifadeler ile bu noktaya temas etmiştir. Hatta gönderilen ayetlerin anlaşılmaya çalışılmaması bile bir uyarı vesilesi kılınmıştır: "... Bu kavme ne oluyor da kendilerine anlatılanı anlamaya yanaşmıyorlar?" (Kur'an-ı Kerim, 4:78)
- 5 "Hangi millete peygamber gönderdiysek, onu ancak kavminin diliyle gönderdik ki, her şeyi onlara anlatsın ..." (Kur'an-ı Kerim, 14:4) Yine "Ey Peygamber, sana Rabbin tarafından indirilene bildir. Böyle yapmazsan, peygamberlik görevini yapmış olmazsın ..." (Kur'an-ı Kerim, 5:67) "Sana zikri (Kur'an'ı) indirdik ki, insanlara ne indirildiğini beyan edesin, onlar da düşünsünler." (Kur'an-ı Kerim, 16:44.) Diğer bazı ayetler için bk. (Kur'an-ı Kerim, 4:105; 16:64.)

Kur'an-ı Kerim'in nasıl anlaşılması gerektiğine dair geniş bir literatür olmasına karşın burada en önemli konu Kur'an'ın dilidir. Yani bir mesajın kaynağından hedef kişiye doğru bir şekilde ulaşması için iki tarafın o dili ve anlam dünyasını iyi bilmesi şarttır. Yabancı bir dilde bir mesaj ne kadar belîğ ve fasih bir şekilde ifade edilirse edilsin o dili bilmeyen bir kişinin o mesajı doğru anlaması mümkün değildir. Doğal olarak Arap bir kavme gönderilen Hz. Muhammed de Arapça konuşmuş ve mesajını da Arapça vermiştir. Fakat Arapça bilmeyen kavimlere bu mesaj ulaştırılmak istendiğinde mutlaka onların diline tercüme edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'i doğru anlama çabası nazil olduğu ilk günden itibaren başlamıştır. İlk kez İslam dinini tercih eden Hz. Muhammed'in arkadaşları arasında başlayan bu çaba daha sonra İslam'ın, Arap olmayan kavimler arasında yayılmasından dolayı Kur'an'ın başka dillere nakledilmesi yani tercüme edilmesi de yine aynı döneme dayanmaktadır. Hatta bu husustaki ilk teşebbüsler Hz. Muhammed hayattayken başlamıştır. İslam'a davet etmek amacıyla Hz. Muhammed tarafından komşu ülkelerin krallarına gönderilen mektuplarda ayetlerin yazılması ve bu ayetlerin krallara tercüme edilmesiyle ilk tercüme faaliyeti başlamıştır. Hz. Muhammed zamanında Selman-ı Farisi (Ö. 36/656) tarafından Müslüman olan İranlıların talebi üzerine Fatıha Suresi'nin Farsçaya tercüme edilmesi bu konuda önemli bir adımdır. Bu tercümenin Hz. Muhammed'e sunulduğu ve onun tarafından da kabul edildiği kaynaklarda geçmektedir (Aydar, 1999:164).

Kur'an-ı Kerim'i anlama ve açıklama konusunda Hz. Muhammed döneminde başlayan tercüme ve tefsir çalışmaları sonraki çağlarda daha da artmış ve sistematik hale gelmiştir. Bunun için çok sayıda eser kaleme alınırken Arapça bilmeyenler için de eserler hazırlanmıştır. Bu konudaki ilk derli toplu çalışma İbn Cerir et-Taberi'nin tefsirinin Farsçaya tercüme edilmesidir. Samanoğulları Emiri Mansur b. Nuh'un (350-365/961-976) emriyle içinde Türklerin de olduğu bir grup âlim tarafından, Kur'an-ı Kerim ve adı geçen tefsiri Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu heyetin kimlerden oluştuğu ve hangi tarihlerde bu çalışmayı yaptıkları bilgisi elimizde olmamasına karşın, heyetin içinde Türklerin de olduğu

ve bunların bir süre sonra Kur'an'ı Türkçeye tercüme ettikleri ve şu an elimizde bulunan en eski Türkçe Kur'an tercümesinin, büyük bir ihtimalle böyle bir tercümeden istinsah edildiği ifade edilmiştir (Aydar, 1999:166 vd.). Bu bilgi ilk dönemlerden itibaren Kur'an-ı Kerim'in farklı dillere ve Türkçeye tercüme edildiğini gösterirken Türklerin Müslüman olmasıyla Kur'an'ın anlaşılması hususunda daha ciddi çalışmaların yapıldığı da bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'in ilk kez farklı dillere ve Türkçeye tercüme edilmesinden Cumhuriyet'e kadar ciddi bir tepkinin olmadığı, aksine olumlu yaklaşımın olduğu çeşitli araştırmalardan anlaşılmaktadır. Ancak Tanzimat döneminde hazırlanan tercümelere ve özellikle II. Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan tercümelere yönelik Osmanlı aydınlarının ve fikir adamlarının farklı bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Tanzimat'tan Sonra Yapılan Kur'an Tercümeleri ve Amacı

Nazil olduğu günden itibaren müteaddit defalar farklı dillerin yanı sıra Türkçeye de tercüme edilen Kur'an-ı Kerim, Tanzimat'ın ilanını müteakip Osmanlı'da da Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. 1841 yılında ilki çıkarılan Terceme-i Tefsîr-i Tibyan ve Mevakib adlı Türkçe Kur'an çevirilerine (Geniş bilgi için bkz. Ergin, 1977:1927) II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Tafsilu'l-Beyan (1908) adlı bir tercüme daha eklenmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip basında Türkçe meal ve tefsir ihtiyacı konusunda önemli tartışmalar yapılmış ve bu tartışmaların sürdüğü bir ortamda yeni bir Türkçe Kur'an meali⁶ yayınlanmıştır. Bu mealin peşi sıra başka mealler de yayınlanmıştır. Başta Şeyhülislam Musa Kazım olmak üzere pek çok kimse tercüme ve tefsir çalışmalarına başlamış ve dönemin süreli yayınlarında da Kur'an ayetlerinin tercümeleri yayımlanmaya başlanmıştır. 1914'ten sonra ise müstakil Kur'an-ı Kerim tercümeleri de ortaya çıkmıştır (Cündioğlu, 1998a:20).

6 Tafsilu'l-Beyan adlı tercümeyi hazırlayan Süleyman Tefvik el-Hüseyni, 1897 yılından beri herkesin anlayacağı tarzda bir tefsir üzerinde çalıştığını ve bu tefsirini 1907 yılında tamamladığını söylemesine rağmen Şeyhülislam Cemaeddin Efendi'nin basımına izin vermediğini söylemiştir (Aydar, 1999:177).

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercüme edilmesi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından (29 Ekim 1923) sonra Kur'an'ın tercüme edilmesi ve neşredilmesi çalışmaları hız kazanmış ve bu süreçte *Nûru'l-Beyan*⁷, *Türkçe Kur'an-ı Kerim (Eylül 1924)*⁸ ve Cemil Said Bey'in tercümesi olan *Kur'an-ı Kerim Tercümesi* (Nisan 1924) adlı Kur'an tercümeleri ilk neşredilen tercümelere dir. 1924 ve 1926'da iki baskı yapan Cemil Said Bey'in tercümesinin dış kapağında *Kur'an-ı Kerim Tercümesi* adı kullanılırken iç kapağında *Türkçe Kur'an-ı Kerim* adı kullanılmıştır (Karacan, 2019:62 vd.). II. Meşrutiyet sonrası ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Kur'an'ı Kerim tercümelerinin bir anda artması bu hususta genel bir yaklaşımın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye ve farklı dillere tercüme edilmesi ilk başta genel olarak Arapçayı bilmeyen ve yeni Müslüman olan toplumlara İslam'ın öğretilmesini amaçlarken Tanzimat sonrasında yapılan tercümelere ve bu hususta yürütülen tartışmalar incelendiğinde durumun büyük oranda farklılaştığı ve söz konusu tartışmaların modernleşme

- 7 Nûru'l-Beyan; Kur'an'ı Kerim'in Türkçe tercümesi: ilmi bir heyet tarafından tercüme edildiği belirtilmiş olsa da Osman Nuri Ergin asıl mütercimim Şeyh Muhsini Fani Eğreti adını taşıyan Hüseyin Kazım Kadri olduğunu ifade etmiştir. Bu tercüme harfi harfine değildir. Gerekli olduğu görülen yerlere şerh ve açıklamalar metne eklenmiştir. Osmanlıca ile yazılmıştır. Nadiren yazılan tefsirlerle haşiyeler ise ufak puntolarla sayfa aralarına ve tercümenin hemen altına konulmuştur. Birinci cildin sonuna 19 sayfalık bir yazı eklenerek, yazıda Kur'an tercümesi hakkında açıklamalar yapılmış ve Diyanet İşleri Reisliği'nin tercüme yaptığı itirazlara cevaplar verilmiştir. Yazar Ubeydullah Efendinin bu tercüme hakkındaki yazısı eserin kıymeti hakkında şahit gösterilmiştir. İkinci cildin sonuna da eserin nasıl yazılmış olduğuna izah etmek amacıyla Mülk Suresi'nin ayrıntılı tefsir ve tahlil edildiğini gösteren 35 sayfalık bir izahat eklenmiştir. Yine ikinci cildin sonuna bir lügatçe eklenmiştir. İndeksi yoktur. (Yazdıran ve bastıran: Kütüphane-i İslam sahibi İbrahim Hilmi. C. 2, S. 1147, sene:1924.). (Ergin, 1977:1928).
- 8 Kur'anı Kerim Tercemesi: İlmi bir heyet tarafından tercüme edilip İsmail Hakkı İzmirli tarafından da tetkik ve tashih edildiği ilk sayfasında ifade edilmesine karşın Osman Nuri Ergin bu eserin asıl mütercimiminin, Hristiyan Araplardan Zeki Megamiz olduğunu ifade etmiştir. Zeki Megamiz Hristiyan olduğu için adı kitabın üzerinde belirtilmemiştir. Tercüme harfi harfinedir. Mananın iyi anlaşılması için eklenen kelime ve ibarelerin üstü çizilmiştir. Pek az olan tefsir ve haşiyeler ise sayfa altında gösterilmiştir. Arapça metine eserde yer verilmemiştir. İndeks hazırlanmamıştır. (Yazdıran ve bastıran: Kütüphane-i İslam sahibi İbrahim Hilmi. S.941. sene: 926.). (Ergin, 1977:1928 vd.).

ya da uluslaşma paradigması zemininde sürdürüldüğü görülmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet yıllarında Türkçe Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsiri üzerine basında yürütülen tartışmalarda modernleşme düşüncesinin etkisini görmek mümkündür. Dönemin siyasi ve fikri yapısı bu konuda belirleyici bir pozisyondaydı. Özellikle siyasi erkin modernleşme konusundaki yaklaşımı ilmi ve fikrî çevrelerin tavrını etkilemiş ve daha da netleştirmiştir. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) ile Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) arasında cereyan eden Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi tartışmaları bu hususta dikkat çekicidir (Şeyhülislam Mustafa Sabri, 1969:208). Bu tartışmalarda Ahmet Mithat Efendi 1901'de Mustafa Sabri Efendi'ye itiraz edip Kur'an tercümesine karşı çıkarken daha sonraları Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi gerektiğini savunmuş olması siyasi erkin bu husustaki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır. Ahmet Mithat Efendi örneğinde de görüldüğü üzere, Türkçe Kur'an tartışmalarının dönemin siyasi ikliminin paralelinde şekillendiği görülmektedir (Cündioğlu, 1998a:22).

Tanzimat döneminde Batılılaşma ekseninde yapılan yeniliklerden dolayı Türkçe ibadet ve Türkçe Kur'an akımlarının da olmasının umulduğu fakat bu dönemde Osmanlı padişahlarının aynı zamanda İslam halifesi olması; bu fikirleri yayma aracı olan gazetelerin, mecmuaların ve kitapların Maarif Nezareti'ndeki Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin yahut Meşihat-ı İslamiyye Dairesi'ndeki Tetkik-i Müellefat-ı Şer'iyye heyetlerinin sansürlerine tabi bulunmasından dolayı gelişmediği ileri sürülmüştür. Fakat 1908 inkılabından sonra Türkler arasında milliyetçilik ve Türkçülük cereyanlarının efkâr-ı umumiyeye hâkim olmasıyla Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi cereyanının başladığı ifade edilmiştir (Ergin, 1977:1923).

II. Meşrutiyet yıllarında Mehmet Ubeydullah:

“Bir kere din, Arapça bilmeyen halkın meçhulü kaldı. Sonra halkın zihnine “Arapçasız din olmaz!” itikadı yerleşti. Hâlâ Türkçe bir Kur'an'ımız yoktur. Bu olmadıktan başka, olmasının imkânına kimseyi kâil etmek de mümkün değil. Bundan dolayıdır ki ‘medreseleri bozalım, ıslah edelim’ demek, enzâr-ı âmmede ‘dini bozalım’ mânâsına alınıyor.”

(Mehmed Ubeydullah, 13 Ağustos 1908: 2.) sözleriyle Türkçe Kur'an tartışmalarını ilk defa kaleme alarak konuyu tartışmaya açıyor.

Yine Azimzâde Refik'in *Tenbih'ul-Efhâm ilâ Metâlib'il-Hayat'il-İctimaiyye ve'l-İslâm* adlı eserini Türkçe'ye tercüme edip 1906'da Mısır'da yayımlayan Hoca-zâde Mehmed Ubeydullah, esere şu dipnotu düşmüştür:

“Müellifin beyan ettiği tariki ta'lim Arap kavmine aittir. Biz Türkler maarif-i umumiyeyi ta'mim için tarik-i talimi kendimize mahsus yolda ta'dil ve islah muhtacı. Fakat dinî öğretmek ve anlamak için herhalde Kur'an'ı ve ehâdisi kâmilten Türkçeye tercüme etmek mecburiyetindeyiz. İçimizde, dini Arapça öğrenmek isteyenlere kimse mâni olamaz. Lâkin dinin Arapçaya inhisarını katıyyen kabul edemeyiz. Dinin Arapçaya münhasır tutulmasındandır ki Arapça bilmeyip hakâyık-ı diniyeyi öğrenmek isteyenler Kur'an'ı Fransızcadan, İngilizceden okuyup anlamaya çalışıyorlar.” (Azimzâde Refik Bey, 1324:158)

Tarihsel süreç içerisinde dinden olmayan kimi unsurların dinmiş gibi algılanmasını tenkit eden Mehmet Ubeydullah, bu çerçevede dinden olmayan ve dindenmiş gibi algılanan unsurlardan birinin de dil olduğunu ileri sürerek dinin dil ile kaim olmadığını ve Kur'an-ı Kerim'in Türkler için Türkçe olması gerektiğini savunmuştur. Türkçe Kur'an yönündeki taleplerin artması, Türkçe Kur'an çalışmalarına hız katarken diğer yandan bu mesele yenilikçi aydınlar arasında süren tartışmalarda baş sıraya yerleşmiştir. Bu tartışmayı daha da derinleştiren Ubeydullah Afgani, *Kavm-i Cedid* adlı eserinde Türkçe Kur'an talebine ilave olarak hutbelerin Türkçeleştirilmesini de savunmuştur. Peygamberin sadece Araplara değil tüm kavimlere gönderildiğini ve Kur'an-ı Kerim'in tüm dillere tercüme edilmesinin farz olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Kur'an, Hadis ve hutbenin tercüme edilmesinin İmam-ı Azam'a göre de caiz olduğunu ifade eden Ubeydullah, peygambere indirilen kitabın dili Arapça olsa da herkesin Arapçayı bilmesinin gerekmediğini, her kavmin diline bu dinin ahkâmının sahih ve salim bir şekilde aktarılmasının elzem olduğuna işaret etmiştir. Kur'an'ın manasının kutsal olduğunu, lafzının ise ikinci derecede kutsal olduğuna belirten Ubeydullah, kitabın ahkâmını, emir ve yasaklarını kendi dilinden anlayarak okunması durumunda imanın yükseleceğini, dinsizliğin yaygınlaşmasının

engellenmiş olacağını, şer ve fesadın da azalacağını savunarak Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi gerektiğini savunmuştur (Ubeydullah Afganî, 1332:15 vd.).

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercüme edilmesini savunan aydınların amacı neydi? Kur'an'ın tercüme edilmesini savunan Osmanlı aydınlarının en önemli gerekçesi Kur'an-ı Kerim tercümesinin köklü reformlara yol açacağı beklentisiydi. Martin Luther'in şahsında bunun bir örneğinin Avrupa tarihinde cereyan ettiği vurgulanarak İncil'in ulusal dillere tercüme edilmesinin Avrupa'da büyük değişimin kapılarını açtığı ileri sürülmüştür. Haşim Nahid, Türkiye'de, bu eksende ilk adımın⁹ İslamiyet'in Luther'i olarak adlandırdığı Musa Carullah Bigiyef (25 Aralık 1873- 28 Ekim 1949) tarafından atıldığını belirtmiştir. Bu adımın İslam'ın fikir ve vicdanını esaretten kurtaracağı ve dinin hakikatine doğru bir adım olacağı ifade edilerek bu adımın takip edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Cündioğlu, 1998a:24 vd.). Fakat bu fikir farklı tepkilere yol açmıştır. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Haşim Nahid'in bu fikrini reddederken Türkçe tefsir yazmak ile Kur'an'ın Türkçe tercümesinin yapılmasının aynı olmadığını, bugüne kadar Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesinin nedeninin de tercümenin caiz görülmemesinden değil zor ve meşakkatli bir iş olması hasebiyle âlimlerin kendilerine olan güvensizliğinden ötürü Kur'an'ın tercüme edilmediğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan Kur'an tercümelerinin tamamen yeni bir iş olmadığını ve bugüne kadar Türkçe tercümelerin yapıldığını hatırlatarak yapılan tartışmaların amacının Haşim Nahid'in ifadesiyle İslâm'ın fikir ve vicdanının esaretten kurtuluşu olmadığını, buradaki asıl amacın Kur'an-ı Kerim'in Türkçesinin bizzat Kur'an'ın yerine geçirilmek istenmesi olduğunu savunmuştur (Şeyhülislâm Mustafa Sabri, 1969:207 vd.).

Kur'an-ı Kerim'in tercümesi ile ilgili tartışmalar sürerken eşzamanlı olarak dönemin süreli yayınlarında da Kur'an-ı Kerim'in tercüme meleri bölüm bölüm yayınlanmaktaydı. Fakat bu konudaki asıl talep,

9 Haşim Nâhid Musa Carullah Bigiyef'in bu adımı ilk olduğu noktasındaki tanımlaması doğru değildir. Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi çalışmaları daha öncesinde hayata geçirilmiş bir durumdur.

Kur'an'ın müstakil bir tercümesinin yapılmasıydı. Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesini savunan Tüccarzâde İbrahim Hilmi, bu eksikliğe dikkat çekerek hâlâ Kur'an-ı Kerim'in herkes tarafından anlaşılabilir bir tercümesinin yapılmadığından şikâyet etmiştir. Milyonlarca kişinin Allah'ın ayetlerinin içeriğini bilmediğini iddia eden İbrahim Hilmi, Kur'an-ı Kerim'in sadece fesahat ve belâgat amacı taşımadığını, Arap olmayan Müslümanların da onun manasını anlamaları gerektiğini savunarak Kur'an'ın tercümesinin bir ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir (Çığıracan, 2009:32).

Türkçe Kur'an mevzusunda önemli gayretler ortaya koyan ve bizzat Kur'an'ın Türkçesini yayınlamayı da gündemine alan Tüccarzâde İbrahim Hilmi, dünyada yaşayan milyonlarca Müslümanın, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kendilerine ne söylediklerini anlamadıklarını, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe olmamasından dolayı dinin esaslarını bilmediklerini ifade ederek Arapça bilmeyenlerin dini anlamak için uzun tefsirleri okumak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Fakat Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi durumunda onu okuyan kişilerin bir başkasının fikirlerine muhatap olmadan ve onların fikirleriyle zihinlerini bulandırmadan doğrudan Kur'an'ın anlamı ile muhatap olacaklarını dile getirmiştir. Okunan tercümeden çok az şey anlaşılabilirse bile bunun daha iyi bir netice doğuracağını, çünkü o zaman öğrendiklerini hurafe ve gereksiz rivayetlerle muhatap olmaktan ziyade doğrudan Kur'an-ı Kerim'den almış olacaklarını ifade etmiştir (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, 1997:156). Bu sebeple öteden beri fikrî ve içtimai bir inkılap gerçekleştirmek amacıyla var kuvvetiyle çalıştığını belirten İbrahim Hilmi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealinin hazırlanmasını önemli bir gaye olarak benimsemiştir. İbrahim Hilmi, bu amaç çerçevesinde II. Meşrutiyet'in başlangıcında *Millet* gazetesinde Kur'an-ı Kerim'in tercümesi ve tefsiri konusunda uzun tartışmalar açtığını ve yine bu fikrini yazmış olduğu *Zavallı Millet* adlı eserinde de hararetle savunduğunu ortaya koymuştur (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, 1332:3 vd.).

İnkılapların hayata geçirilmesi konusunda Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesinin en büyük etken olduğu fikrî Osmanlı Devleti'nin son

döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de savunulmuştur. Din siyaset tartışmalarının yoğunlaştığı Cumhuriyet döneminde Süleyman Tevfik, Kur'an-ı Kerim tercümesine olan ihtiyacı dile getirerek bu ihtiyacın zorla bertaraf edilemeyeceğini belirtmiş ve Kur'an tercümeleriyle siyasi iktidar arasındaki münasebetlerin mahiyetine dair şu açıklamalarda bulunmuştur. Süleyman Tevfik, kendilerinin Allah tarafından seçildiklerine inanan ve bu şekilde kendilerine ilahi bir kutsiyet atfeden sultanların halkın Kur'an'ı anlamasından korktuklarını, ancak reislin halk tarafından seçildiği Cumhuriyet döneminde böyle bir korkunun yersiz olduğunu ifade etmiştir. Hilafet meselesinin anlaşılması durumunda sultanların kendilerine verdikleri kutsiyetin de sorgulanacağı ve kutsiyetin temelsiz olduğunun ortaya çıkacağından dolayı Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesinden okunmasından korkulduğunu dile getirmiştir. Bu korkudan dolayı hazırlamış olduğu tefsirini Meşrutiyet dönemine kadar basamadığını ve ancak İslami hükümete en uygun olduğunu iddia ettiği Cumhuriyet döneminde bu tercümeyle basabildiğini ifade etmiştir (S.T. (Süleyman Tevfik), Recep 1344 ve Kanunusani 1926; Sayfa Belirtilmemiş).

Türkçe Kur'an-ı Kerim isimli eserin naşiri Naci (Kasım) de aynı minvalde meşrutiyetin ilanı ile oluşan hürriyet ikliminde Maarif Kütüphanesi'nin *Hayat-ı Muhammed* adındaki eseri yayımladığını ve *Kur'an-ı Kerim Tercümesi'ni* de yayınlamak istediğini fakat bu faaliyetten rahatsız olan bir kesimin buna karşı çıktığını ve Maarif Kütüphanesi'nin Kur'an tercümesini yayınlamasına engel olmayı başardığını belirtmiş ve bu çalışmanın ancak Cumhuriyet ve hakiki hürriyet döneminde yayın imkânı bulunduğunu ifade etmiştir (Süleyman Tevfik, 1926:Sayfa belirtilmemiş.).

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercüme edilmesi gerektiğini savunan bir isim de Cumhuriyet döneminin ilk Kur'an mütercimlerinden olan Cemil Said Bey'dir. Batı medeniyetinin her yönüyle alınması gerektiğini savunan (Karacan, 2019:86) Cemil Said Bey'in de bu hususta Batıdan ilham aldığı muhakkaktır. Avrupa'da Tevrat ve İncil'in ulusal dillere tercüme edildiği ve aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'in de Suriyeli Kazımirski adında Katolik bir Arap tarafından Fransızcaya çevrildiği bilgisine vakıf

olan Cemil Said Bey, Kazımırski tarafından yapılan Kur'an-ı Kerim Fransızca tercümesinin birkaç tashih ile kabul edildiğine dair çalışmaları yakından takip etmiştir (Cündioğlu, 1998b:46.). Diğer taraftan başta Almanya olmak üzere Avrupa toplumlarının ulus haline gelmesinde ve güçlenmesinde milli dil ve edebiyatın ortaya çıkması, ulus bilincinin kuvvetlenmesi ile Almanların hem Latincenin, hem de kilisenin boyunduruğundan kurtulmasının Kutsal Kitabın Luther tarafından Almancaya çevrilmesiyle başladığından haberdar olan Cemil Said Bey, Kur'an-ı Kerim'in ulusal dillere tercüme edilmesi ile İncil'in ulusal dillere çevrilmesi arasında paralellik kurmuş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.¹⁰ Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in tercümesinin bir ihtiyaç olduğunu savunan Cemil Said Bey de bir Kur'an tercümesi hazırlama girişiminde bulunmuştur.

Tanzimat döneminde Osmanlı'da başlayan Kur'an tercümesi meselesi siyasi değerini de her daim korumuştur. Bu nedenle Tanzimat'tan itibaren yayımlanan Kur'an çevirileri din-siyaset ilişkilerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Kur'an'ın tercümesi meselesinde siyasi arka planın anlaşılması Kur'an tercümelerinin gerçek mahiyetinin anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Modernleşme sürecinde Kur'an tercümelerinin fikri ve içtimai bir değişiminin yolunu açacağı fikri bazı aydınlar tarafından güçlü bir şekilde vurgulanırken konu hakkında bir değerlendirme yapan Düccane Cündioğlu, Kur'an çevirilerini doğrudan uluslaşma sürecinin bir parçası olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Cumhuriyet ile birlikte imparatorluktan arta kalan unsurların bir potada erimeye başlamasıyla Türk milletinin ana dilinde kutsal kitabını anlamaya olan

10 Nitekim 1932'de Türkçe Kur'an okuma denemeleri ile ilgili olarak başka isimler tarafından da Martin Luther'e atıf yapıldığı görülmüştür. Türkçe Kur'an okuma denemeleri basında büyük bir heyecanla haberleri yapılırken, yapılan törenlere çok sayıda diplomat da davet edilmiştir. 1932 Ramazan'ının Kadir gecesinde Ayasofya Camiinde farklı ülkelerden diplomatlar da davet edilmiştir. Törene iştirak edenlerden biri de dönemin ABD Büyükelçisi Charless N. Shillers'tır. Türkiye hatıralarını kaleme alan Charless N. Shillers Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camiinde gerçekleştirilen töreni değerlendirerek Mustafa Kemal'i Martin Luther ile kıyaslamıştır. Halktan bir kişi ile aralarında geçen bir diyaloga yer veren elçi Türkçe Kur'an çalışmasının çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir.(Shillers, 1999:61.)

ihtiyacın arttığını iddia eden Cündioğlu, kısa süre içerisinde “Türk’ün Millî Dinî” tezinin de devlet eliyle hayata geçirilmeye çalışıldığı iddiasında bulunmuştur (Cündioğlu, 1998a:31).

Cündioğlu’nun bu iddiası II. Meşrutiyet döneminde başlayan ve Cumhuriyet’in ilân edilmesiyle imparatorluk bakiyesi halklar içerisinde bir Türk ulusu ortaya çıkarma sürecinin dinden soyutlanarak anlaşılamayacağını ortaya koymaktadır. Bu konuda en önemli unsur ise Kur’an’ın tercüme edilmesi idi. Milyonlarca Müslüman Türk’ün kendi kutsal kitabını kendi dillerinde okuyup anlayamaması önemli bir sorun olarak algılanmış ve bu mevzu sürekli bir şekilde gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Bu fikre Cumhuriyet ile birlikte siyasi iktidarın da sahip çıktığı anlaşılmaktadır. Siyasi iktidarın bu hususa sahip çıkması ile süreç hızlanmış ve milli bir dinin inşasına evrilmiştir. Bu çerçevede ezanların, tekbirlerin, salaların, hutbelerin Türkçe okunması, namazların Türkçe Kur’an’la kılınması gibi din dilinin Türkçeleştirilmesi çabalarına değinen Cündioğlu, meselelerin temel amacının İslam’ın millileştirilerek Türk’e has bir formunun yaratılması olduğunu savunmuştur. Yani meselenin iddia edildiği gibi “halkın kutsal kitabını kendi dilinde anlaması” gibi masum bir talep ile değerlendirilemeyeceğini belirterek halkın bu meseleye duyarlı davranarak direnç göstermesinin sebebinin de bu niyetten kaynaklandığını ifade etmiştir (Cündioğlu, 1998a:32 vd.).

Cündioğlu tarafından savunulan bu fikrin bir tezahürü de Ziya Gökalp’te görülmektedir. Ziya Gökalp (öl. 1924) *Vatan adlı* şiirinde:

“Bir ülke ki camiinde Türkçe Ezan okunur.

Köylü anlar mânâsını namazdaki duânın...

Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur’an okunur.

Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hudâ’nın...

Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanım!” (Gökalp, 1976:11)

dizeleriyle konuya bakışını ortaya koyar.

Meşrutiyet döneminde yoğunlaşan Kur’an’ın tercüme edilmesi talepleri asıl mecrasına Cumhuriyet döneminde kavuşmuştur. Cumhuriyet döneminde Kur’an tercüme edilmeleri o dönemin siyasi erki tarafından da destek

gördüğü anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in ilanından (29 Ekim 1923) kısa bir süre sonra üç tercümenin yayınlanmış olması bu etkinin açık bir göstergesi iken aynı zamanda 21 Şubat 1925'te Kur'an'ın tercümesiyle ilgili meclise verilen bir önerenin genel kurulda kabul edilmesi siyasi erkin bu konuya yaklaşımını gösteren önemli bir referanstır (Meclise verilen önerge hakkında geniş bilgi için bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İctima Senesi: II, İctima: 61, C.14, s.222 vd.).

Mecliste alınan karar üzerine bir makale kaleme alan yazar Muhammed Cemaleddin Kur'an, hadis ve hutbelerin anadile tercümesi hakkında Meclisin almış olduğu bu kararın son derece doğru ve uygun bir karar olduğunu belirtmiştir. Cemaleddin, fitrata ve hakka uygun olan bu karardan dolayı kâmil her insanın inşirah duyacağını ifade etmiştir. Arapçadan başka bir dilde okunan Kur'an'ın ve yapılan duaların makbule geçmeyeceği şeklinde bir ibarenin olmadığını; Eğer Allah isteseydi, istediği türden bir kulu yaratabileceğini öyle yapmadığını ve Peygamberi tüm âlemlere rahmet olarak gönderdiğini, bundan dolayı da peygamberin imanı, lisanı, dini ve vicdanı inhisar altına almayı hatırandan bile geçirmediğini dile getirmiştir. Arapçanın bir din dili olması dini ihtiyaçlardan değil, siyasi emeller ve hülyalardan kaynaklandığını savunmuştur. İnsanların kendi dilinde ibadet edip Kur'an okumasına müsaade etmemek doğal olarak birtakım araçlara zorlama anlamına geleceğini belirterek Allah ile kul arasına kimsenin girmesini kabul etmeyen İmam-ı Azam'ın verdiği fetva ile buna müdahale ettiğini ifade etmiştir. Bu karar ile dinin siyasete alet etmenin yasaklandığını Kur'an'ın, hadisin, hutbelerin tercümesine karar verilmek suretiyle bu şuur ve şuara ziya katıldığını belirtmiştir (Muhammed Cemaleddin, 1 Nisan 1925:3541 vd.).

Kur'an-ı Kerim'in siyasi ve içtimai bir inkılaba ve zihniyet değişimine yol açacağı fikri Kur'an'ın tercümesini savunan aydınlar tarafından kabul edilirken tercüme konusunda dile getirilen en önemli argüman Arapça bilmeyen Müslümanların Kur'an'ı anlama konusundaki ihtiyaçtan kaynaklı zorunluluktur. İbrahim Hilmi, hazırlattığı tercümenin ilk formasına yazmış olduğu girişte Kur'an-ı Kerim'in Türkçe

mealinin hazırlanmasının vatandaşlara verilmiş dinî bir hizmet olarak nitelendirerek dünya üzerinde yüz milyon Türk, Tatar, Çerkes, Laz, Afgan, Arnavud, Kürd ve Acem'in Arapça bilmedikleri için Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği ayetlerin anlamlarını bilmekten mahrum kaldıklarını ve bu nedenle dinin esaslarına hakkıyla vakıf olamadıklarını ileri sürmüştür. Kur'an'ın sadece fesahat ve belâgat kitabı olmadığını ve Arap olmayan kavimlerin onu anlayacak düzeyde Arapça bilmemelerinden dolayı bunların müfessirlerin kaleme aldıkları ciltlerce kitabı okumaya da vakit bulamayacaklarını (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, 1332:3) belirten İbrahim Hilmi bu nedenle Türk vatandaşları için dini bir hizmet olarak değerlendirdiği Kur'an-ı Kerim tercümesinin yayınlanması için on beş sene kadar çalıştığını belirtmiştir. Uzun zamandan beri bu fikrin kendisini meşgul ettiğini ve Türkler tarafından kolayca okunabilecek, anlaşılabilir, faydalı, çağa uygun ve kısa yazılmış bir tefsire ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur (İbrahim Hilmi:1340).

Kur'an tercümesini bir ihtiyaç olarak değerlendirme konusunda İbrahim Hilmi yalnız da değildi. Cumhuriyet döneminde hazırlanmış olduğu Kur'an-ı Kerim tercümesini yayınlama olanağı bulan Süleyman Tevfik (öl. 1939) de Kur'an-ı Kerim'in hemen hemen tüm dillere tercüme edildiğini belirterek bunun bir ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve Türkçeye tercüme edilmemesinin büyük bir eksiklik olduğunu vurgulamıştır. Herkesin anlayabileceği bir dille aslından (Fransızcadan değil)¹¹ lisan-ı Kur'an'a vakıf, tefsir dersi görmüş, esbab-ı nüzulü dikkate alan, iyi, kısa ve kolay bir anlatıma sahip Kur'an tercümesine ihtiyaç olduğunu savunmuştur (S.T., Recep 1344 ve Kanunusani 1926:Sayfa Belirtilmemiş).

Cumhuriyet döneminin ilk mütercimlerinden biri olan Cemil Said Bey de Kur'an'ın tercümesi konusunda dönemin hâkim efkârına paralel düşündüğü görülmektedir. Kur'an tercümesine yazmış olduğu önsözde Kur'an'ın Türkçe tercümesine olan ihtiyaca dikkat çekerek Asya'nın Mezopotamya, Suriye ve Hicaz'dan başka bütün ülkelerinde, Çin'de,

11 Süleyman Tevfik'in tercümenin Fransızcadan değil aslında tercüme edilmesi hususundaki vurgusu, Cemil Said Bey'in tercümesini Arapçasından değil Fransızcadan yaptığı şeklindeki iddialara katıldığını göstermektedir.

Hindistan'da, Cava'da, İran'da, Afganistan'da, Belucistan'da, Buhara'da, Kafkasya'da, Kırım'da bulunan milyonlarca Müslümanın kuşkusuz Arapçadan çok Türkçe konuştuklarını belirterek Türkçe tercüme olan ihtiyaca dikkat çekmiştir. Türklerin Kur'an'ı Arapça okuyup anlamadıklarını ama şimdiye kadar da yanlış tercüme edilebileceği korkusundan dolayı tercüme de etmediklerini ileri süren Cemil Said Bey, bu yaklaşımın hatalı olduğunu belirterek Türklerin kutsal kitaplarını kendi dillerinde okumalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Daha önce Kur'an'ın pek çok dile çevrildiğini ama Türklerde ancak tefsir kitaplarının yazıldığını belirten Cemil Said Bey, tefsirlerde ayetlerin manasının bile verilmediğini ve tefsir yapan kişinin çıkarımlarına dayandığını ifade ederek tefsir için bile tercümenin şart olduğu görüşünü ileri sürmüştür (Cemil Said, 1926:3). Tefsir ile çeviri arasında büyük bir fark olduğunu, en meşhur âlim ve müçtehitlerin fikirlerine dayandırılrsa bile tefsirin netice itibarıyla doğrudan Kur'an'ın sözlerini aktarmak yerine birilerinin Arapça metindeki çıkarımlarından ibaret olduğunu ifade eden Cemil Said Bey, müfessirlerin kurduğu bazı cümlelere Kur'an-ı Kerim'de neredeyse hiç bir yerde işaret edilmediğini iddia etmiştir. Dinler tarihi ve din bilimlerine hâkim olmayanlar için Kur'an'ın birçok ifadelerini anlayabilmenin gerçekten zor olduğuna değinen Cemil Said Bey, tefsirin kuşkusuz gerekli olduğunu ancak her şeyden önce Kur'an metnini anlamak gerektiğini ve sonra tefsire başvurulması gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede kendisinin de yeryüzünde Türkçe konuşan milyonlarca Müslümana bir hediye bırakmak amacıyla Kur'an-ı Kerim'i gerek Arapçasından, gerekse değişik Türkçe tefsirlerinden yararlanarak ve birbir anlamını koruyarak bir Türkçe tercüme hazırladığını ifade etmiştir (Cemil Said, 1926:3 vd.).

Kur'an'ın tercüme edilmesine şiddetle taraftar olan isimlerden biri de *Mahfil*'in yazarlarından olan Muhammed Ali'dir. Müslüman çocuklarının okudukları Kur'an'ı anlamak istediklerini belirten Muhammed Ali, gençlerin Arapçayı öğrenmeleri tekliflerine de sıcak bakmamıştır. Arapça bilmeyen gençlerin, gerekli hassasiyet gösterilmeden hazırlanan ve hatalarla dolu yabancı dillerdeki Kur'an tercümelerini okudukları tespitinde bulunan Muhammed Ali, bu tercümelerin yanlış anlamalara

yol açabileceğine dikkat çekmiş ve bu nedenle âlimlerimiz tarafından Kur'an tercümesinin yapılması gerektiğini savunmuştur (Muhammed Ali 'Ayni, "Kur'an-ı Kerimi Tercüme Meselesi", s.62 vd.). Bu hususta *İslam Dünyası*'nda yayınlanan bir makalede daha net bir tavır ortaya konulmuş ve Kur'an'ın dilimize güzel bir üslup ile tercüme edilmesinin önemli hatta farz olduğu görüşü ileri sürülmüştür ("Kuran-ı Kerim Tercümesi" *İslam Dünyası*, s.197 vd.).

Kur'an'ın Tercüme Edilmesine Yönelik Tepkiler

Kur'an-ı Kerim'in tercümesi hususunda gerek mütercimler ve gerekse başka aydınlar tarafından hem fikri ve içtimai bir inkılabın yolunu açacağı hem de Kur'an tercümesinin Arapça bilmeyen Müslümanların kutsal kitaplarını anlama konusunda yardımcı olacağı gerekçesiyle bir ihtiyaç olduğunu savunan aydınların yanı sıra Osmanlı döneminde Kur'an'ın tercüme edilmesine karşı çıkan bir grup aydın da vardı. Kur'an'ın tercümesine karşı çıkan aydınlar arasında da farklı farklı eleştiriler dile getirilmekteydi. Kategorik olarak Kur'an'ın tercüme edilemezliğini savunanlardan mütercimlerin yetersizliklerinden dolayı karşı çıkanlara kadar farklı tonlarda eleştiriler yapılmaktaydı.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kur'an tercümelerine yönelik eleştirilere bakıldığında bu eleştirilerin birkaç noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bu hususta dile getirilen en büyük endişe ve eleştiri Kur'an tercümelerinin aslının yerine geçirilmek istendiği endişesidir. Özellikle Cumhuriyet döneminde neşredilen tercümelere Türkçe Kur'an-ı Kerim denilmesi bu endişeleri güçlendirmiştir.

Sebilü'r-reşâd'ta Y. 'A. müstear ismiyle kaleme alınan bir makalede Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi teşebbüslerinin Müslümanlar ve İslamiyet açısından çok zararlı bir eylem olarak değerlendirilerek, bir dilde yazılan bir eserin başka bir dile çevrilmesinin aslında onun benzeri bir eserin başka dilde meydana getirilmesi iddiasını taşıdığını belirtmiştir. Bu nedenle Kur'an'ın tercüme edilmesinin de böyle bir iddia taşıdığını ve tercüme edilen dilde onun bir benzeri/eşiti meydana getirilememişse onun tercümesinin de olamayacağını söylemiştir. Kur'an'ın

kendi dili olan Arapçada bile benzer bir eserin meydana getirilemeyeceğini, kendi dili ile benzeri yapılamıyorsa başka bir dilde ise asla yapılamayacağını ileri sürmüştür. Bu durumda ortaya çıkan eserin başka bir eser ya da daha aşağı bir eser olduğu görüşü savunulmuştur. Kur'an tercümelerinin aslından çok uzak olduğu belirtilerek Kur'an'ın tercümesini okuyanlar beyanların eksikliğini ve kusurlarını Kur'an'a yükleme tehlikesi ile karşı karşıya oldukları belirtilmiştir. Bu gibi mütercim hatalarından dolayı İslamiyet'e güvenin gidebileceğine dikkat çekilerek böyle bir tehlikeden dolayı bir kişi ya da bir grubun Kur'an'ı tercüme etmelerine fetva ve cevaz verilemeyeceği ileri sürülmüştür. Yazar, Kur'an'ın tercümesine karşı çıkarken böyle bir tehlikenin ortaya çıkmayacağını düşündüğü tefsir çalışmalarının yapılmasının daha uygun olacağı önerisinde bulunmuştur (Y. 'A., s.51 vd.).

Bu konuda daha ılımlı bir yaklaşım sergileyen Mustafa Sabri Efendi ve Milaslı İsmail Hakkı gibi isimler ise kategorik olarak lisanı beşer Kur'an'a tercüman olamaz gibi bir yaklaşım içerisinde olmamışlar ve Kur'an'ın tercüme edilmesinden yana tavır koymuşlardır. Ancak onlar da Kur'an tercümesinin çok zor ve meşakkatli bir iş olduğunu belirtmişlerdir. Türkçe tefsir ile Kur'an'ın Türkçe tercümesinin aynı olmadığını, tercümenin meşakkatli bir iş olduğunu ve Kur'an'ın bugüne kadar tercüme edilmemesinin de caiz görülmemesinden değil iyi bir tercümesinin yapılacağına dair âlimlerin bu hususta yaşadıkları güvensizlikten kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Yapılan Kur'an tercümelerinin yetersiz olduğunu söylemekle beraber yine de Kur'an'ın tercüme edilmesine karşı çıkmayan Mustafa Sabri Efendi, Kur'an tercümesinde bu kadar ısrar edilmesinin asıl amacının ise farklı olduğu endişesini dile getirmiştir. Mustafa Sabri Efendi, Kur'an tercümelerindeki asıl maksadın Kur'an-ı Kerim'in Türkçesinin bizzat Kur'an'ın yerine geçirilme olduğu endişesini taşıdığını ifade etmiştir. Buradaki maksadın ibadetlerde Kur'an'ın değil tercümesinin okunması olduğunu iddia ederek bunun caiz olmadığını belirtmiştir. Yani Mustafa Sabri Efendi, dildeki kimi eksikliklere rağmen Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesine karşı çıkmamış, yapılan tercümelerin ibadetlerde Kur'an'ın yerine kullanılacak olmasına itiraz etmiştir (Şeyhulislâm Mustafa Sabri, 1969:207 vd.).

Mustafa Sabri Efendi ve aynı düşüncede olanların temel itirazlarına değinen Milaslı İsmail Hakkı da tercümenin gerekliliğine dikkat çekerken bu konudaki asıl kaygının tercüme aslının yerine namazda veya namaz haricinde Kur'an gibi okunmasından kaynaklandığına işaret etmiştir. İsmail Hakkı, Kur'an'ın tercümesinin Kur'an'ın aslı gibi namazda okunmasının gerekliliğini savunanların olduğunu belirtmiştir. Kur'an'ın aynı şekilde tercüme edilmesinin mümkün olmadığını belirten Milaslı İsmail Hakkı, Kur'an'ın tercüme edilmesini ancak tercümenin Kur'an'ın aynısı olduğunun iddia edilmemesi gerektiği hususunda bir uyarıda bulunmuştur (Milaslı İsmail Hakkı, s.447 vd.). Hatta bu konuda *İslam Dünyası*'nda neşredilen bir makalede daha radikal bir bakış ortaya konularak, Kur'an'ın tercüme edilmesinin farz olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte tercüme Kur'an'ın yerine geçemeyeceği ve Kur'an tilavetinin mutlaka Arapça olması ve bunun namazın rükünlerinden önemli bir rükün olduğu hususuna özellikle işaret edilmiştir ("Kuran-ı Kerim Tercümesi" İslam Dünyası, s.197 vd.).

Aydınların Kur'an tercümelerine bu düzeyde bir hassasiyet göstermelerinin önemli sebeplerinden biri Kur'an-ı Kerim tercümelerine "Türkçe Kur'an" şeklinde isimlendirmeleridir. Bu isimlendirme meselesi tercüme karşı çıkılmasının ana nedenlerindendi. Kur'an tercümelerinin "Türkçe Kur'an" diye isimlendirilmelerine sert tepki gösterenlerden biri dönemin meşhur âlimlerinden Elmalılı M. Hamdi Yazır'dır. Teknik ve ilmi açıdan Kur'an tercümesi denilmesine karşı çıkan Yazır, Cemil Said Bey'in "Türkçe Kur'an" adlı çevirisine atfen "... duyuyoruz ki Kur'ân Tercemesi demekle iktifa etmiyor da, "Türkçe Kur'ân" demeğe kadar gidiyor. Türkçe Kur'ân mı olur behey şaşkın?" (Yazır, 2014:9) diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Yazır'ın bu sert tepkisinin arkasında ifadelerinden de anlaşılacağı üzere tercümenin aslın yerine geçirilmeye çalışıldığı endişesi vardı.

Kur'an tercümelerinin aslının yerine geçirilme endişesinin yanı sıra dile getirilen endişelerden biri de Kur'an'ın muciz oluşundan dolayı tercümesinin mümkün olmadığı iddiasıydı. Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi teşebbüslerine karşı *Hayru'l-Kelâm*'da

neşredilen bir makalede Arapçanın süslü yapısından dolayı kısa ifadelerle pek çok anlamı birden verebilecek bir yapıya sahip olduğu vurgulanarak Arapçadan yapılacak bir tercüme ile anlamın kapsamının daralacağı ileri sürülmüştür. Kur'an-ı Kerim'in Arapçadan diğer dillere tercüme edilmesinin gerçek anlamda Kur'an-ı Kerim'in yerini tutamayacağına da vurgu yapılan makalede diğer dillerin Arapçaya oranla daha dar bir anlam çerçevesine sahip olduğu iddia edilerek tercümelelerin Kur'an olamayacaklarının açık olduğu savunulmuştur. Bu konuda ısrar edilmesi durumunda Kur'an-ı Kerim'in de İncil'in kaderini paylaşacağı, değiştireceği, birliğinin bozulacağı ve tahrif olacağı iddiaları dile getirilmiştir. Bu tehlikeden dolayı tercümelelerin Kur'an-ı Kerim'e hizmetten ziyade bir ihanet teşkil edeceği ve bu nedenle yapılan tercümelelerin tedavülden kaldırılması gerektiğini Makam-ı Meşihat'a, Polis ve Matbuat müdüriyetlerine yazılı bir şekilde bildirildiği ifade edilmiştir ("Kur'an-ı Kerim Tercümesi Hakkında", 11 Mart 1914:136).

Kur'an'ın tercüme edilmesi meselesinde önemli bir değerlendirme yapan dönemin önde gelen âlimlerinden M. Hamdi Yazır, Kur'an'ın tercümesi denilmesine tepki göstererek tercüme için bir kelamın manasının diğer bir lisanda denk bir kelime ile ifade edilmesinin gerekli olduğuna dikkat çekerek bunun için aslın manasına mutabık olması gerektiğini savunmuştur. Bu da "*sarahatte, delâlette, icmalde, tafsilde, umumda, hususta, itlakta, takyidde, kuvvette, isabette, hüsn-i edada, üslûb-ı beyanda, hâsılı ilimde, san'atta*", asıl ifadeye eşit olması gerektiğini ancak bir tercümede mananın aslı tam karşılayamayacağını ileri sürerek Kur'an tercümesi denilmesine karşı çıkmıştır (Yazır, 2014:3 vd.).

M. Hamdi Yazır ile aynı minvalde fikir beyan eden Milaslı İsmail Hakkı, Kur'an'ın tüm Batı dillerine tercüme edildiği ve Türkçeye de tercüme edilmesi gerektiği fikirlerine karşı şimdiye kadar çok sayıda tercümenin yayınlanıp satıldığını ama hakikatte onların Kur'an'ın lafız ve manasında mevcut olan hüküm ve kuvvete haiz olmadığını, onun bir taklidi olduğunu, ne kadar gelişmiş olursa olsun garp dillerinin Kur'an'ın belagatine vasıl olmaktan uzak olduğunu ileri sürmüştür (Milaslı İsmail Hakkı, s.447).

Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı aydınlarının ilkesel olarak Kur'an-ı Kerim'in tercümesinin yapılması konusunda net bir karşı duruş sergileyenlerin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Net olarak tercümeye karşı çıkanlar daha çok tefsir ve meal hazırlanması gerektiğine işaret etmişlerdir. Ancak her şeye rağmen bu hususta aşırı bir tepki ortaya koymadıkları da anlaşılmaktadır. Fakat bu süreçte yapılan tercümele- rin yetersizliği üzerine ciddi eleştiriler yapılmıştır. Bu bireysel düzeyde olduğu kadar kurumsal düzeyde de eleştiri konusu edilmiştir. Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi konusunda kendisine soru sorulması üzerine Diyanet İşleri Riyaseti, kendilerinin Kur'an'ın mükemmel bir Türkçe ter- cümesinin yapılmasına karşı olmadıklarını, böyle bir tercüme ve tefsiri- nin millet hakkında hayırlı olacağını dile getirmiştir. Ancak böyle bir tercümenin konunun uzmanları tarafından ya da uzmanların kontro- lünden geçmiş olması gerektiği görüşü savunulmuştur. En ufak mese- lede bile uzmanlığın arandığı bu bilgi çağında milletin bu hassasiyetleri- nin anlaşılması gerektiğine dikkat çekilirken o yıllarda tartışma konusu olan Nuru'l-Beyan adlı eserin cüzlerinin tetkik edildiği, ilmi ve dil açı- sından tercümenin yetkin olmayan kişiler tarafından yapıldığı ileri sü- rülmüştür. Türkçe anlatımlarının bile yetersiz olduğu savunulurken bir mütercim ve müfessir için bilinmesinin zorunlu olduğu sarf, nahiv ve belâgat kaidelerine bile vakıf olunmadığı dile getirilmiştir. Elleri- ne geçen ilk cüzleri iyi niyetle karşıladıklarını, tercümedeki yanlış ve eksik- likleri mütercimlerin yetersizlikleri çerçevesinde okuduklarını ancak 4. cüzün incelenmesiyle çok bariz hatalar yapılmış olmasından dolayı mü- tercimlerin hüsn-i niyetlerinden de şüpheye düştüklerini belirtmişler- dir. Arapçada, fıkıhta, hadiste, tefsirde ihtisası olanların böyle hatalar yapamayacağını dile getirildiği cevabi yazıda söz konusu tercümenin ne dil ne de ilim itibarıyla doğru bir tercüme olmadığı, aslına uygun ol-mayan bu tercümelemin güvenilir olmadığı belirtilmiş ve Müslümanlara uzak durulması gerektiği tavsiyesinde bulunulmuştur (Diyanet İşleri Reisi Rıf'at "Beyan-ı Hakikat", s.7 vd.).

Diyanet İşleri Riyaseti'nin Kur'an tercümesi hakkındaki tespitine dönemin uleması ve aydınları da katılmıştır. Diyanet İşleri Riyaseti'nin beyannamesine istinaden söz konusu tercümenin güvenilir olmadığını

ilan eden Aksekili'nin (Aksekili, "Cevap mı..." s.23) yanı sıra Nuru'l-Beyan'ın tercüme açısından çok sayıda hata içerdiği pek çok kişi tarafından da saptanmıştır ("Kur'an-ı Kerim Tercümelere Hakkında", "Beyan-ı Hakikat Müslümanlara", s.8 vd.).

Yapılan eleştirilere cevap veren Şeyh Muhsini Fani, kısmen dile getirilen bu eleştirilere hak verip bunun bir tercümeden ziyade tercüme-tefsir olduğu görüşünü savunmuştur. Fakat aynı zamanda o da Kur'an'ın tercüme edilemezliği hususundaki görüşleri destekleyen açıklamalarda bulunmuştur. Kur'an'ın Arapça dâhil hiçbir dile çevrilemeyeceğini belirterek hedeflerinin sadece tefsirlerden nakiller yapmak olduğunu ileri sürmüştür ("Kur'an-ı Kerim Tercümelere Hakkında", s.8 vd.). Şeyh Muhsin Fani'nin cevabi yazısı üzerine basında yayınlanan kimi makalelerde, Şeyh Muhsin Fani'nin tercüme konusundaki kafa karışıklığına işaret edilmiş ve "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi", "Türkçe Tefsiri", "Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercümesi" gibi birbirinden çok farklı isimlerle anılmasının bile bu gerçeği ortaya koyduğu görüşü dile getirilmiştir. Nuru'l-Beyan adlı tercümenin hatalarla dolu olduğu, bilerek veya bilmeyerek tahrifatların yapıldığı iddia edilmiştir (Aksekili, "Cevap mı İtiraf mı?", s.23 vd.; "Hatada Israr", s.26; "Kur'an Tercümelere Hatalar", s.35; "Nuru'l-Beyancılara", s.119 vd.). Bu eleştirilere kulak veren Müslümanlar ya bu cüzleri iade etmişler ya da yeni çıkan bu eserin cüzlerini yırtıp atmışlardır ("Yeni Tefsircilerden Müslümanların Ricası", s.64.; "Yeni Kur'an Tercümesi", 18 Eylül 1340:289). O güne kadar neşredilen tercüme önemli hatalar ve tahrifatlar barındırıyor diye âlimlerin ve aydınların yoğun eleştirilerine muhatap olmuştur. Bu eleştirilerden etkilenen okuyucular da bu tercümelere ilgi göstermemişlerdir. Fakat buna rağmen yeni tercüme de neşredilmeye devam etmiştir. Yeni tercüme basılması yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi tarafından basılan "Türkçe Kur'an" adlı eser yeni tartışmalara yol açmıştır. Kur'an'ın özel isminin Kur'an olduğu ve hiçbir özel ismin başka dile çevrilemeyeceği, Müslüman âlimlerin Kur'an tercümesine Kur'an demenin küfür olduğu düşüncesi savunulmuş ve "Türkçe Kur'an" ismi eleştirilmiştir ("Yeni

Kur'an Tercümesi", 18 Eylül 1340:289 vd.; Aksekili, "Türkçe Kur'an" Namındaki...", s.404.). Kur'an-ı Kerim'in adının değiştirilmesine yönelik yapılan eleştirilerin yanı sıra yeni neşredilen tercümelerde de çok sayıda ilmi hata ve tahrifatın yapıldığına yönelik olarak dönemin süreli yayınlarında başta Aksekili olmak üzere çok sayıda tenkit yazısı neşredilmiştir (Ergin, 1977:1928; Aksekili, "Türkçe Kur'an" Namındaki...", s.403; Aydar, 1999:184; "Yeni Kuran Tercümesi" 18 Eylül 1340:289 vd.).

Bu dönemde daha önce rastlanmayan eleştirilerden biri de yeni tercümelerin Hristiyan dinine mensup kişiler tarafından yapıldığı ya da Arapça metinden ziyade Fransızca tercümesinden Türkçeye tercüme edildiği eleştirisiydi. Son tercümelerden olan "Kur'an-ı Kerim Tercümesi" hakkındaki iddialardan biri Hristiyan bir Arap olan Zeki Megamiz tarafından tercümesinin yapıldığı ithamıydı.¹² Yine Cumhuriyet döneminin ilk tercümelerinden biri olan ve Cemil Said Bey tarafından yapılan Kur'an-ı Kerim tercümesinin¹³ Arapça aslından değil Fransızcadan tercüme edildiği iddiasıydı (Aksekili, "Türkçe Kur'an" Namındaki...", s.406.; "Yeni Kuran Tercümesi" 18 Eylül 1340:290.; "Büyük Bir Tecavüz", s.182.). Bu hususa binaen söz konusu tercüme basında ciddi eleştirilere muhatap olmuşlardır. Kur'an'ı Kerim'in Fransızcadan tercüme edilmesine bir Kur'an mütercimi olan Süleyman Tefvik de tepki göstermiştir (Süleyman Tefvik, Recep 1344 ve Kânunusani 1926). Mütercimlerin Kur'an-ı Kerim ilimlerindeki yetersizliklerini vurgulamaya matuf olan çok sayıda makale yayınlanmıştır. Tercümenin çok büyük hatalarla malul olduğu hususunda en çok eleştirilere maruz kalan mütercimlerden biri

- 12 Kur'anı Kerim Tercümesi: İlmî bir heyet tarafından tercüme edilip İsmail Hakkı İzmirli tarafından da tetkik ve tashih edildiği ilk sayfasında ifade edilmesine karşın Osman Nuri Ergin bu eserin asıl müterciminin, Hristiyan Araplardan Zeki Megamiz olduğunu ifade etmiştir. Zeki Megamiz Hristiyan olduğu için adı kitabın üzerinde belirtilmemiştir. Tercüme harfi harfinedir. Mananın iyi anlaşılması için eklenen kelime ve ibarelerin üstü çizilmiştir. Pek az olan tefsir ve haşiyeler ise sayfa altında gösterilmiştir. Arapça metine eserde yer verilmemiştir. İndeks hazırlanmamıştır. (Yazdıran ve bastıran: Kütüphane-i İslam sahibi İbrahim Hilmi. S. 941. sene: 926.). (Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.1928-29).
- 13 Cumhuriyet döneminin ilk tercümelerinden olan Cemil Said Bey'in tercümesi Hristiyan Katolik asıllı Kazımırski'nin Le Coran, (Paris, 1832) adlı tercümesinden Türkçeye aktarıldığı iddia edilmiştir.(bkz. Karacan, 2019)

de Cemil Said Bey'dir ("Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi", s.251; Aksekili, "Türkçe Kur'an" Namındaki...", s.403 vd.; Aydar, 1999:184; Doğrul, 5 Teşrin-i Evvel 1340).¹⁴

Cemil Said Bey'in tercümesine yönelik basında çıkan eleştirilerin yanı sıra dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi de benzer eleştirilerde bulunmuştur. Bir beyanname yayınlayan Börekçi: "*Türkçe Kur'an-ı Kerim*" namıyla Cemil Said imzasıyla intişar eden eser tetkik olundu. Kur'an-ı Azimüşşan ile karşılaştırıldığı zaman serapa muharref olduğu anlaşılan bu esere "*Türkçe Kur'an*" demek esasen caiz olmadığı gibi, "*Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi*" diye itimad etmek de caiz değildir. Binaenaleyh gunagun maksadlarla neşredilen bu gibi eserlere aldanmalarını Müslümanlara tavsiye etmeyi bir vazife addederiz (1 Teşrin-i Evvel 1340)." (Rıfat Börekçi, Ekim 1340:349.) ifadelerine yer vermiştir.

Sonuç

Osmanlı modernleşmenin etkisiyle Tanzimat döneminde gündeme gelen Kur'an tercümeleleri, II. Meşrutiyet yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Dönemin siyasi ve fikri yapısıyla paralel bir şekilde süren Kur'an tercümesi tartışmaları Tanzimat döneminde modernleşme düşüncesi etrafında savunulurken II. Meşrutiyet yıllarında Türkçülük ve milliyetçilik cereyanının güçlenmesiyle bu ideoloji çerçevesinde sürdürülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise egemen siyasetin hedefleri doğrultusunda Türk'e has bir milli din ortaya çıkarma düşüncesiyle Kur'an'ın tercüme edilmesi çalışmaları yapılırken Cumhuriyetin ilk yıllarında kısa sürede üç müstakil tercüme neşredilmiştir. Aynı zamanda 1925 yılında bu hedef doğrultusunda Meclis de doğrudan Kur'an tercümesi çalışmalarına el atmıştır.

Din siyaset ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirilemeyecek olan tercüme çalışmaları Osmanlı aydınları arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Dönemin gazete ve mecmualarında sıklıkla isimsiz

14 Ömer Rıza Doğrul Cemil Said Bey'in tercümesini hatalarından dolayı eleştirmektedir. Hatalardan arınık olduğunu düşündüğü tercümelere ise destek sunmuştur. Doğrul, İzmir'inin tercümesini ise övmektedir (Aydar, 1999:187).

olarak neşredilen makalelerde bu konuda önemli tartışmalar yapılmıştır. Yayımlanan makalelerin muhtevalarına bakıldığında Kur'an tercüme-leri tartışmalarının başlıca birkaç noktada yoğunlaştığı görülmektedir.

Tanzimat'tan sonra başlayan Kur'an-ı Kerim tercüme çalışmalarına karşı Osmanlı aydınları şu eleştirilerde bulunmuşlardır. Osmanlı aydınlarının süreç içerisinde gündeme getirdikleri en önemli konu tercümenin fikri ve içtimai bir inkılap gerçekleştireceği görüşüydü. Bu görüş zihniyet dönüşümü anlamında çok önemli olmasına rağmen aydınların düşünceleri incelendiğinde bu fikrin çok az aydın tarafından gündeme getirildiği görülmektedir. Kur'an'ın tercüme edilmesini savunan aydınların gündeme getirdikleri bir başka önemli husus ise Arapça bilmeyen Müslümanların Kur'an'ı anlamaları için tercümenin zorunlu bir ihtiyaç olduğu fikriydi. Bu fikir hem tercüme çalışmalarını yapan aydınlar hem de bu fikre taraftar olan aydınlar tarafında yoğun bir şekilde savunulmuştur. Bu her ne kadar sıradan bir fikir gibi görülse de Kur'an'ın tercüme edilmesi herkese Kur'an'ı okuyup anlama olanağı ve vereceği için özellikle ulemanın toplumsal düzeyde dini otoritesini sarsacak düzeyde bir hamleye dönüşebilme potansiyeli taşıyordu. Yani dolaylı da olsa Arapça bilmeyen Müslümanların Kur'an'ı anlamalarına olanak sağlayacak olması fikri ve içtimai bir inkılabı zemin hazırlayacaktı.

Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesine karşı çıkanların görüşleri de birkaç noktada yoğunlaşmaktaydı. Birincisi Kur'an-ı Kerim'in dilinin fesahat ve belâgat açısından muciz bir anlatıma sahip olduğu ve bu nedenle tercüme edilemeyeceği düşüncesi idi. Onlara göre yapılacak bir tercüme Kur'an'ı tahriften başka bir şeye hizmet etmeyecekti. Kur'an'ın tefsir edilebileceği veya mealinin yapılabileceğini savunan bu kesim, Kur'an'ın tercüme edilmesi girişimlerine net bir karşı duruş sergilemiştir.

Kur'an'ın tercüme edilmesini savunanlar ile karşı çıkanlar arasında daha ara bir noktada duran bir başka kesim ise kategorik olarak Kur'an tercümelemelerine karşı olmamasına rağmen mevcut tercümelemelerin büyük hatalar barındırdığı düşüncesiyle mevcut tercümelere karşı durmuşlardır. Eleştirilerini sözde bırakmayan söz konusu aydınlar neşredilen tercüme-ler üzerinde çok sayıda inceleme yaparak tercümelemelerin barındırdığı

hata ve noksanlıkları dönemin gazete ve mecmualarında yayınlamış ve bu hususta bir kamuoyu meydana getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu kesimin bir başka endişesi de bu tercümelerin isimlerine yöneliktir. Son dönemde neşredilen tercümelerin “Türkçe Kur'an” gibi isimler kullanması aydınlarda tercümenin aslının yerine geçirilme endişesine neden olmuştur. Bu endişeden dolayı tercümelere daha mesafeli durmuşlardır. Fakat her şeye rağmen bu kesim Kur'an'ın tercüme edilmesi çalışmalarına karşı çıkmamış mevcut eksikliklerin ortadan kaldırılması ve daha yetkin tercümelerin hazırlanması için konunun uzmanı âlimler tarafından ya da bir uzman kurul tarafından tercümelerin hazırlanmasını teklif etmişlerdir.

Kısaca şu söylenebilir ki Tanzimat ile başlayan Kur'an tercüme girişimleri lehte ve aleyhteki fikirlere rağmen gün geçtikçe daha da artmış ve daha nitelikli tercümelerin ortaya konulması için ciddi çalışmalar yapılmıştır. Zamanla Kur'an'ın tercüme edilmesine karşı çıkanların sayısında ciddi azalma yaşanmış ve çok sayıda kişi tercüme çalışmalarına el atmıştır. Hatalarla malul tercümelere uzak durulsa da Osmanlı kamuoyunca ve aydınlar arasında Kur'an-ı Kerim'in tercümesi hususunda genel bir ortaklaşmaya gidilmiştir.

OTTOMAN INTELLECTUALS' APPROACH TO TRANSLATION OF THE QUR'AN FROM II. CONSTITUTIONALISM TO THE REPUBLIC

Abstract

An instance of Martin Luther's attempt to translate the Bible into German, which was very important for Western modernization, was experienced in Ottoman modernization with the step of translating the Qur'an into Turkish after Tanzimat. While the discussions on the translation of the Qur'an into Turkish, which came into question after the declaration of the Tanzimat were continuing during the second Constitutional Monarchy period and in the early years of the Republic, in this period many translations were made. In fact, the issue of the translation of the Qur'an into Turkish, which was on the agenda of the Turkish Grand National Assembly in 1925, as a result of the negotiations, was decided by the Assembly to provide a healthy Turkish translation and the necessary fund was reserved. The issue of the translation of the Qur'an, which couldn't be dealt with independently of the political and intellectual conjuncture of the period, was the subject of intense debate among the Ottoman intellectuals. There were basically two approaches in the debate about the translation of the Qur'an. Some intellectuals objected to the translations of the Qur'an, arguing that the Qur'an cannot be translated into another language in terms of fluency and eloquence, while some intellectuals defend the necessity of translating Qur'an to Turkish, taking into consideration the Muslims who do not speak Arabic to understand the Qur'an. The debates on the periphery of these two approaches were widespread in the Ottoman press. In this study, the Ottoman intellectuals' views on the issue of the translation of the Holy Quran into Turkish, which were the subject of intense debate since the Tanzimat period, is discussed.

Key Words: Quran, Translation, Turkish Quran, Ottoman Intellectuals, II. Constitutionalism and Republic.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- AKSEKİLİ, A. H., “*Cevap mı itiraf mı?*”, **Sebilü'r-reşâd**, C. 24, Aded 600, ss.23- 26.
- AYDAR, H., (1999)“*Türklerde Kur'an Çalışmaları*”, **İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 1, İstanbul, ss. 159-235.
- AZİMZÂDE REFİK BEY, (1324) **Kıvâm-ı İslâm Tenbih'ul-Efhâm ilâ Metâlib'il- Hayat'il-İctimaiyye ve'l-İslâm** (Mütercim: Hocaazâde Mehmed Ubeydullah), Mısır, Ramazan, s. 158.
- CEMİL SAİD, (1926), **Kur'an-ı Kerim Tercemesi**, 2. Baskı.
- CÜNDİOĞLU, D., (1998b) “*Bir Kur'an Mütercimi: Cemil Said Bey'in Kendi Kaleminden Özgeçmiş*”, **Dergâh Dergisi**, C.IX, S.100, ss.46-47.
- CÜNDİOĞLU, D., (1998a), **Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi**, Kitabevi Yay., İstanbul.
- ÇALIK, E., “*Hristiyan Medeniyetinin Dinî Kaynakları*”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 12/2 (2010). 57-92.
- DİYANET İŞLERİ REİSİ RIF'AT “*Beyan-ı Hakikat*” **Sebilü'r-reşâd**, C. 24, Aded 599, s.7-8.
- DOĞRUL, Ö. R., “*Yeni Kur'an-ı Kerim Tercümesi*”, **Tevhid-i Efkâr**, 5 Teşrin-i Evvel 1340.
- EL-HAZ MUHAMMED CEMALEDİN “*Halkın Fitrat Dinine Doğru*”, **İctihat**, Nu.177, 1 Nisan 1925, ss.3541-3542.
- ERBAŞ, A., (2002), “*Protestan Reformu ve Martin Luther*”, **Dinler Tarihi Araştırmaları - III** (Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara) 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği), Ankara, ss.197-245.
- ERGİN, O. N., (1977), **Türk Maarif Tarihi**, Cilt V, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- GÖKALP, Z., (1976), **Yeni Yol-Doğru Yol**, Devlet Kitapları, Güneş Matbaacılık, (1. Baskı) Ankara.

- İBRAHİM HİLMİ, (1340), **Nuru'l-beyan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi**, İstanbul.
- KARACAN, O., (2019), **Cemil Said Bey (Dikel) Hayatı-Eserleri ve İran'daki Siyasi Meselelere Bakışı**, İnönü Üniversitesi, BDT., Malatya.
- KUR'AN-I KERİM.**
- MEHMED UBEYDULLAH, "*Lisan Neler Yapıyor*", **Millet**, 13 Ağustos 1908, Sayı. 9, s.2.
- MİLASLI İSMAİL HAKKI, "*Kur'an-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi?*" **Sebilü'r-reşâd**, C.15, Aded 390, s.447.
- MUHAMMED ALİ 'AYNİ, "*Kur'an-ı Kerim'i Tercüme Meselesi*" **Mahfil**, Aded 4, ss.62-65.
- RIFAT BÖREKÇİ, **Sebilü'r-reşâd**, C. XXIV, S. 620, Ekim 1340.
- S.T. (Süleyman Tevfik), **Tercüme-i Şerif Türkçe Kur'an-ı Kerim**, Matbaai Hamet Kamil, İstanbul, Recep 1344 ve Kânunusani 1926.
- SHİLLERS, C. N., (1999), **Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Mustafa Kemal 2**, Cumhuriyet yayınları, (Çev: Örgen Uğurlu), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay.
- SÜLEYMAN TEVFİK, (1926), **Türkçe Kur'an-ı Kerim**, Maarif Kütüphanesi, İstanbul.
- ŞEYHULİSLÂM MUSTAFA SABRİ, (1969), **Dinî Müceddidler**, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: II, İçtima: 61, C.14, s.222-223.
- ÇİĞİRAÇAN, Tüccarzâde İbrahim Hilmi, (2009), **Osmalı Devleti'nin Çöküş Nedenleri**, (Haz. Başak Ocak), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul.
- TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMİ, (1997), **Avrupalılaşmak**, (Haz. Osman Kafadar-Faruk Öztürk), Gündoğan Yayınları, Ankara.

- TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMÎ, (1332), **Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri** (İhvân-ı Dinime), Matbaai Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul.
- UBEYDULLAH AFGANÎ, (1332), **Kavm-i Cedîd Kitabı'l-Mevaiz**, Şems Matbaası, Dersaadet.
- Y. 'A., "*Lisanı Beşer Lisan-ı Kurana Tercüman Olamaz*", **Sebilu'r-reşâd**, C. 24, Aded 602, ss.51-52.
- YAZIR, M. H., (2014), **Hak Dini Kur'an Dili**, Yenda Yayın-Dağıtım, Cilt 1.

Sürelî Yayınlar

- "*Büyük bir Tecavüz*", **Sebilu'r-reşâd**, C. 21, Aded 542-543, ss.181-182.
- "*Hatada Israr*" **Sebilu'r-reşâd**, C. 24, Aded 600, ss.26-27.
- "*Kur'an Tercümelerindeki Hatalar*", **Sebilu'r-reşâd**, C.24, Aded 601, ss.35-37.
- "*Kur'an-ı Kerim Tercümelere Hakkında*", "*Beyan-ı Hakikat Müslümanlara:*", **Sebilu'r-reşâd**, C. 24, Aded 599, ss.9.
- "*Kur'an-ı Kerim Tercümelere Hakkında*", **Sebilu'r-reşâd**, C. 24, Aded 599, ss.8.
- "*Kur'an-ı Kerim Tercümesi*", **İslam Dünyası**, ss.197-199.
- "*Kur'anı Kerimin Tercümesi*", **Sebilu'r-reşâd**, C. 21, Aded 640, ss.251.
- "*Kur'an-ı Kerim Tercemesi Hakkında*", **Hayr'ul-Kelâm**, (11 Mart 1914), nu. 17, s.136.
- "*Nuru'l-beyancılara*", **Sebilu'r-reşâd**, C. 24, Aded 606, ss.119-121.
- "*Yeni Kur'an Tercümesi*", **Sebilu'r-reşâd**, 18 Eylül 1340, C. 24, Aded 617, ss.289-290.
- "*Yeni Tefsircilerdem Müslümanların Ricası*" **Sebilu'r-reşâd**, C. 24, Aded 602, ss.64.